

ARXEOLÖGIYA VƏ ETNOQRAFIYA

UOT 902

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.2.96>

VƏLİ BAXŞƏLİYEV

SON ENEOLİT DÖVRÜNƏ AİD BƏZİ KERAMİKA NÜMUNƏLƏRİNİN
FUNKSIONAL XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Araşdırmalar göstərir ki, Son Eneolit dövrünə aid bir qrup keramikanın bəzi xüsusiyyətlərinə görə Sioni keramikası ilə bənzər olmasına baxmayaraq, Son Eneolit mədəniyyətinin tərkib hissəsi olmuşdur. Belə hesab edirik ki, keramika məmulatının bu cür müxtəlifliyinin səbəbi onların funksional təyinatı ilə bağlıdır. Tədqiqat göstərir ki, Tumbultəpə, Ovçulartəpə, Zirinclik, Şorsu və Yeniol kimi yaşayış yerlərində bu qrupa daxil olan qablar mətbəx qabları kimi istifadə olunmuşdur. Qeyd edək ki, ayrı-ayrı dövrlərdə və müxtəlif xarakterli abidələrdə yayılmış bu tip keramika yerli xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Bu isə onların vahid bir mərkəzdən yayılmadığını sübut edir. Araşdırmalar bu tip keramika məmulatının insanların sosial-iqtisadi və təsərrüfat həyatı ilə bağlı olduğunu göstərir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Son Eneolit, Sioni mədəniyyəti, Naxçıvan, keramika.

Giriş. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində son illər aparılan araşdırmalar zamanı Son Eneolit dövrünə aid xeyli yaşayış yeri aşkar olunmuşdur. Bu yaşayış yerləri başlıca olaraq qırmızı rəngin müxtəlif tonlarında bişirilən saman qarışıq keramika ilə xarakterizə olunur. Lakin araşdırmalar zamanı az miqdarda qəhvəyi rəngdə bişirilmiş qum və mika qarışıq keramika da aşkar olunmuşdur. 1975-ci ildə Gürcüstanda Sioni yaşayış yerindən aşkar olunan bu tip keramika “Sioni mədəniyyəti” nə aid edilmişdir. Bundan sonra Cənubi Qafqazın bütün Son Eneolit abidələrinin arxeoloji ədəbiyyatda Sioni mədəniyyəti adı ilə tanılmasına cəhd edilmişdir. Lakin Naxçıvanın Son Eneolit abidələrinin tədqiqi bu tip keramikanın özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçildiyini və Sioni mədəniyyətindən fərqləndiyini göstərir. Buna görə də Cənubi Qafqazın Son Eneolit mədəniyyətinin bütövlükdə Sioni mədəniyyəti adlandırılması düzgün deyildir. Bu tədqiqatın məqsədi Naxçıvanın Son Eneolit abidələrindən aşkar olunan bu tip keramikanı araşdıraraq elmi dövriyyəyə daxil etməkdən ibarətdir.

Ovçulartəpə yaşayış yeri. Bu tip keramikanın aşkar olunduğu yaşayış yerlərindən biri Ovçulartəpədir. Yaşayış yeri Şərur rayonunun Dizə kəndinin şimalında, dəniz səviyyəsindən 838 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yeri 2006-2013-cü illərdə V.Baxşəliyev, C.Marro və S.Aşurovun rəhbərliyi ilə aparılan arxeoloji qazıntılarla tədqiq edilmişdir. Yaşayış yerində aparılan araşdırmalar burada insanların e. ə. V minilliyin ortalarından başlayaraq məskunlaşdığını göstərir. Arxeoloji qazıntılar zamanı başlıca olaraq bir-birindən tamamilə fərqlənən iki tikinti dövrü aşkar edilmişdir. Birinci dövr üçün yarımqazma tipli evlər, ikinci dövr üçün isə dördkünc formalı təkotaqlı və çoxotaqlı evlər xarakterikdir. Ovçulartəpənin saman üzlü və saman qarışıq sarı, ya da qırmızı rəngli keramikası Cənubi Qafqaz və Naxçıvanda Neolit və Eneolit dövrünün erkən mərhələsindən mövcud olmuşdur. Ovçulartəpədən aşkar olunan qəhvəyi rəngli keramika yaşayış yerində aşkar olunan digər keramika nümunələrindən bir qədər fərqlənir (şəkil 1, 1).

Xələc yaşayış yeri. Bu yaşayış yeri Şərur rayonunun Xələc kəndindən qərbdə, Araz çayının sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 795 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yerində müxtəlif illərdə yerüstü araşdırmalar, 2009-cu ildə kəşfiyyat xarakterli qazıntılar aparılmışdır. Arxeoloji tapıntıların əksəriyyəti çəhrayı rəngli saman qarışıq keramikadan ibarətdir. Keramik nümunələrinin bəzisinin ağzının altında yuvarlaq deşik var (şəkil 1, 4).

Sərin Bulaq yaşayış yeri Sirab kəndinin şimalında, dağ çayının sağ sahilində, dəniz səviyyəsindən 1200 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yeri çay vadisinə doğru uzanan təpənin üzərindədir. Dərin dərələrlə hüdudlanan yaşayış yerinin cənubundan dağ çayı axır. Yerüstü arxeoloji axtarışlar zamanı yaşayış yerindən aşkar olunan keramika küpə, çölmək və kasaların parçalarından ibarətdir. Sərin Bulaq yaşayış yerindən aşkar olunan gövdəsində yuvarlaq deşiklər açılan kasalar xüsusilə diqqətəlayiqdir. Üç nümunə ilə təmsil olunan bu kasalar müxtəlif tiplidir (şəkil 2, 8-10).

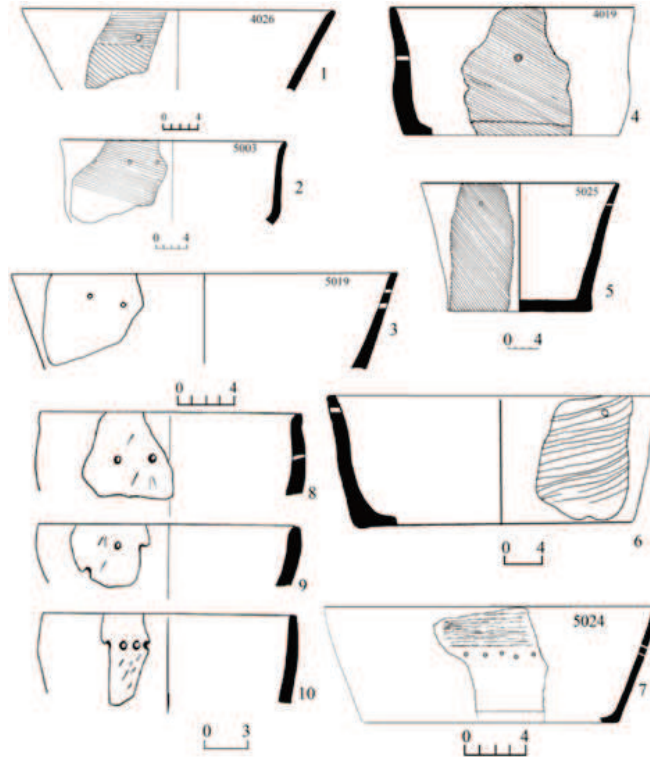
Şəkil 1. Ovçulartəpə (1-2), Şorsu (3) və Xələc (4) yaşayış yerinin keramikası.

Tumbultəpə yaşayış yeri. Bu yaşayış yeri Naxçıvan şəhərinin cənubunda, Naxçıvan-çayın sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 833 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yeri 2023-cü ildə V.Baxşəliyevin rəhbərliyi ilə AMEA Naxçıvan Bölməsinin arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən öyrənilmişdir. Yerüstü materiallar arasında Antik dövrə və Eneolit dövrünə aid keramika nümunələrinə rast gəlinirdi. Lakin tədqiqatın gedişi göstərdi ki, bu abidə Son Eneolit dövrünə aid birtəbəqəli yaşayış yeridir. Tumbultəpədən aşkar olunan tapıntıların əksəriyyəti keramika məmulatından ibarətdir. Ümumilikdə Tumbultəpədən 3451 keramika nümunəsi aşkar olun-

muşdur. Həmin nümunələr arasında çəhrayı rəngli samanlı keramika 84,9%, çəhrayı rəngli qatqısız keramika, 4,2%, çəhrayı rəngli qum qarışıq keramika 2,3%, qəhvəyi rəngli keramika 4,2%, boz və qara rəngli keramika 4,4%-dir. Keramikanın az bir qismi qəhvəyi rəngli xüsusi təyinatlı qablardan ibarətdir (şəkil 2, 1-7).

Şorsu yaşayış yeri. Bu yaşayış yeri Sirab kəndindən qərbdə, xalq arasında Şorsu adlanan çayın sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 1050 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yeri 2014-2017-ci illərdə AMEA Naxçıvan Bölməsinin arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən, həmçinin V.Baxşəliyev, C.Marro və S.Sarıaltunun rəhbərlik etdiyi arxeoloji ekspedisiya tərəfindən öyrənilmişdir. Yaşayış yerindən Son Eneolit dövrünə aid müxtəlif keramika məmulatı aşkar olunmuşdur. Keramika məmulatının əksəriyyəti bişirildikdən sonra çəhrayı rəngin müxtəlif tonlarını alan saman qarışıq, az bir qismi isə qəhvəyi rəngli keramikadan ibarətdir (şəkil 3, 1-9, 11-14).

Zirincli yaşayış yeri. Sirab kəndindən şimal-şərqdə hündür dağın ətəyində, dağ çayının sol tərəfində, dəniz səviyyəsindən 1360 m yüksəklikdə yerləşir. Yaşayış yerində müxtəlif illərdə AMEA Naxçıvan Bölməsinin arxeoloji ekspedisiyası, həmçinin 2014-cü ildə V.Baxşəliyev və C.Marronun rəhbərlik etdiyi arxeoloji ekspedisiya tədqiqat aparmışdır. Aşkar olunan keramika məmulatı başlıca olaraq küpə və kasa tipli qabların parçalarından ibarətdir (şəkil 3, 10).

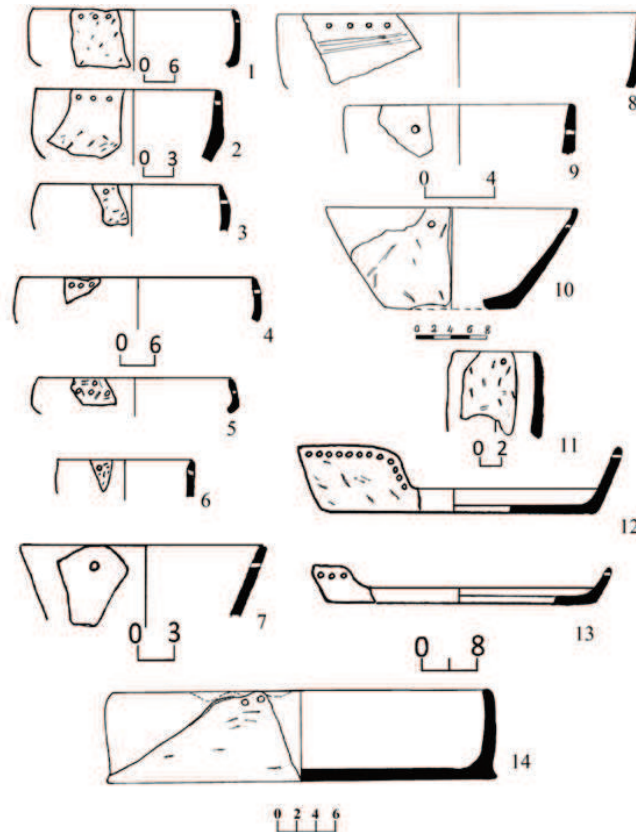

Şəkil 2. Tumbultəpə (1-7) və Zirincli (8-10) yaşayış yerinin keramikası.

Yeni yol yaşayış yeri. Bu yaşayış yeri Məmmədrza Dizə kəndin cənub-şərqində, dəniz səviyyəsindən 954 m yüksəklikdə, Sirabçayın sol sahilində yerləşir. Yaşayış yeri 2014-cü ildə V.Baxşəliyevin rəhbərliyi ilə AMEA Naxçıvan Bölməsinin arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən aparılan tədqiqatlarla öyrənilmişdir. Araşdırmalar zamanı yaşayış yerində üç tikinti qatının olduğu, mədəni təbəqənin relyefdən asılı olaraq 1-1,7 metr arasında yığıldığı müəyyən edilmişdir.

mişdir [4, s. 49]. Yeniol yaşayış yeri Son Eneolit dövrünün son mərhələsinə aiddir. Yeniol keramikasının əksəriyyəti çəhrayı rəngin müxtəlif tonlarında olan saman qarışıq keramikadan az bir qismi isə qəhvəyi rəngli qum və mika qarışıq keramikadan ibarətdir (şəkil 4). Qəhvəyi rənglilərin də bir qismində saman qarışığı vardır.

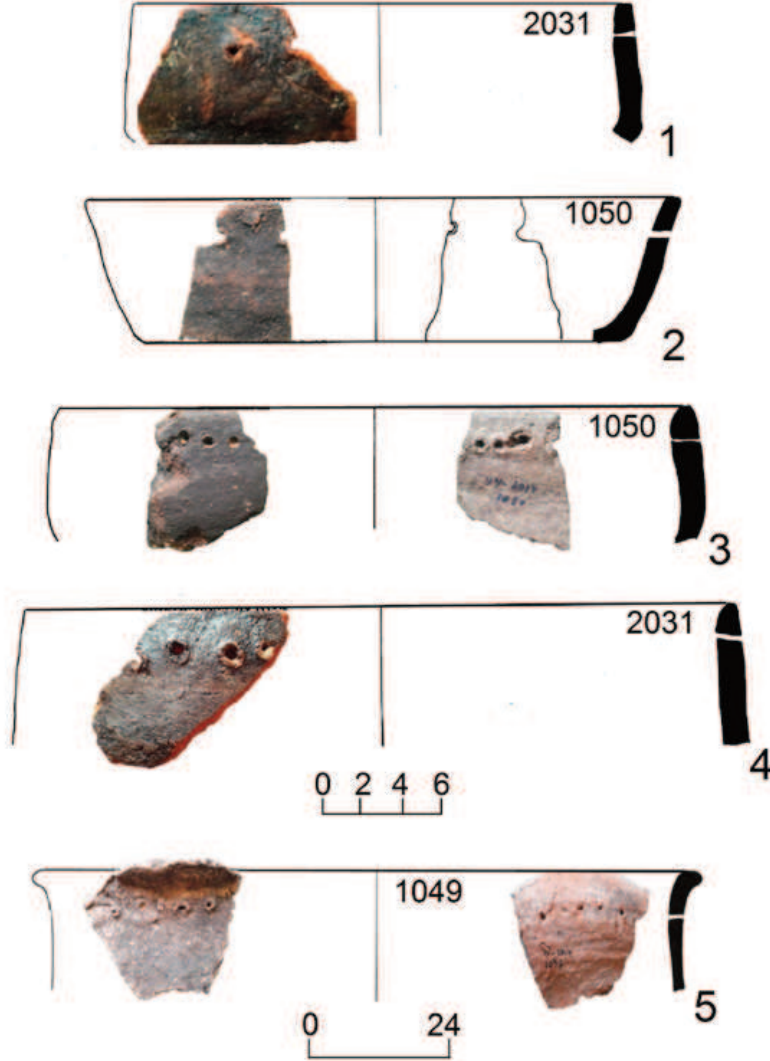
Keramika. Yaşayış yerlərindən aşkar olunan keramika başlıca olaraq qum, bəzən isə saman və qum qarışığı olan gildən hazırlanaraq qeyri-bərabər bişirilmiş, bişmədən sonra qəhvəyi rəng almışdır. Qabların divarları arasında yaxşı bişməmiş təbəqə qalmışdır. Bəzi keramika nümunələrinin üzəri daraqvarı alətlə düzəldilmişdir. Bu qrupa daxil olan qablar silindrik, yaxud konusvari gövdəli çanaq tipli qablardan, çölməklərdən ibarətdir (şəkil 2, 4-6). Bəzi qabların ağız kənarında xaricə qatlanmış, qulaqcıqşəkilli qulpları vardır (şəkil 5). Bu tip keramika məmulatının bəzilərinin ağız hissəsində, bəzisinin isə gövdəsində güclü hislənməyə rast gəlinir. Bəzi qabların ağız kənarı çərtmələrlə naxışlanmışdır. Bu qrupdakı çanaq tipli qabların bəzisi hislənməmiş və oturmaq hissəsi aşınmışdır. Digər bir qrup qablarda hislənmə izləri görülməsə də, onlar güclü aşınmaya məruz qalmışdır. Bu tip qabların ağız kənarı, bəzən isə gövdəsi bir sıra, bəzən isə iki sıra deşiklərlə əhatələnmişdir. Deşiklər başlıca olaraq ağız kənarının altında yerləşdirilmişdir. Bu qrupdakı keramika məmulatı arasında diskşəkilli qablar da vardır.

Şəkil 3. Şorsu (1-9; 11-14) və Zirincli (10) yaşayış yerinin keramikası.

Keramika məmulatının araşdırılması bu tip keramikanın Naxçıvanın Son Eneolit mədəniyyəti üçün xarakterik olduğunu göstərir. Belə ki, Tumbultəpədən aşkar olunan ikinci qrup üçün xarakterik olan bəzi tiplər, xüsusilə konusvari gövdəli çanaqlar və kiçikhəcmli qabarıq

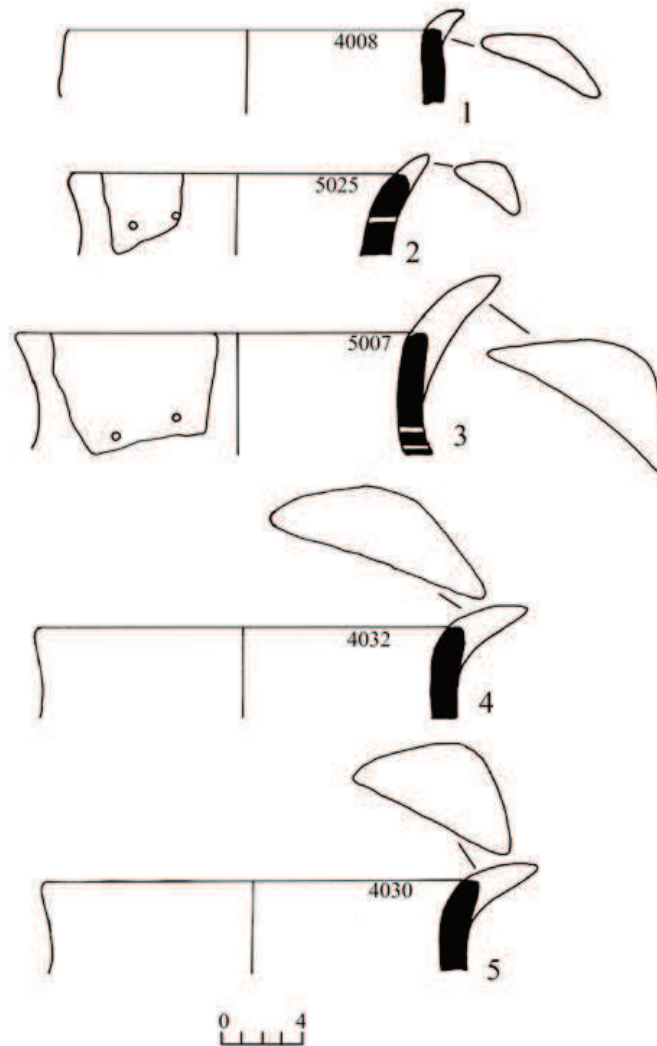
gövdəli kasalar Naxçıvanda Neolit və Eneolit dövründən vardır. Ağzının kənarı deşiklərlə əhatə edilən, qulaqcıqşəkilli qulpları olan keramika isə bu dövr üçün yenidir. Ağzının kənarı deşiklərlə çevrələnən qablar Cənubi Qafqazda müxtəlif abidələrdən aşkar olunmuşdur.

Şəkil 4. Yeniol yaşayış yerinin keramikası (Kuliyeva, Bahşəliyev 2018).

Belə qablar Ovçulartəpədə 49, Şorsuda 19, Zirinclidə 14, Yeniyolda 18, Tumbultəpədə 35 ədəddir. Ovçulartəpədə bu tip keramikanın tərkibində saman qarışığı daha çoxdur. Digər abidələrdə isə qum və daş ovuğu üstünlük təşkil edir. Qabların səthi bişmədən öncə daraqşəkilli alətlə düzəldilmişdir. Ağız kənarı deşikli qabların Cənubi Qafqazda Aknaşen-Xatunax [12, fig. 8-1-4], Arataşen-Mahaltəpə [23, p. 71, fig. 3, 1-3], Texut [9, c. 109, рис. 12, 5-6], Dağıstanda Qinçi [9, c. 112, рис. 13, 9], Şərqi Anadoluda Aştəpə, Çolpan [7, s. 1-20; 20, s. 319-356], Arslantəpə, Təpəcik [24, p. 82], Tülintəpə [15, p. 111, fig. 3,1], Yunanıstan, Balkanlar [5, s. 8-11], İran [11, p. 33-165, fig. 13, 4-6], Mərkəzi Avropa [8, c. 206-217] Fransa, Şimali Avropada İrlandiya və Hollandiyada [14, c. 206-217; 22, p. 295] və digər yerlərdə yayıldığı təsbit edilmişdir. Ağız kənarında qulaqcıqşəkilli qulpu olan qablar Ovçulartəpə [5, s. 10], Şorsu [3, s. 91-135], Zirincli [2, s. 68-72], Yeniol [6, s. 29-52] yaşayış yerlərindən aş-

kar olunmuşdur. Bu tip keramika Gürcüstanda Sioni mədəniyyətinə aid abidələrdə Damstvari Qora [17, fig. 3.13, 1], Kviritsvari Qora [17, fig. 3.13, 3-4] yaşayış yerlərindən məlumdur. İranda Köhnə Pasqah Təpədə də belə qulplar vardır [21, p. 187-188, fig. 6, 1; fig. 7, 1, 2]. Qulaqcıqşəkilli qulplar Ovçulartəpədə 2, Tumbultəpədə 9, Şorsuda 2 və Yeni Yolda 3 nümunə ilə təmsil olunub. Qulaqcıqşəkilli qulplar Ovçulartəpə və Şorsudakı kimi bəzən qabın ağız kənarından yuxarıya doğru qalxmış şəkildə, bəzən də Yeni Yol və Tumbultəpədəki kimi yana tərəf əyilmişdir. Ümumiyyətlə, bu tip qulaqcıqşəkilli qulplar bir-birindən fərqlənir. Ovçulartəpədə ağızının kənarı dəşikli və qulaqcıqşəkilli qulpu olan qabların ən qədim nümunələri yarımqazma tipli evlərin içərisindən aşkar olunmuşdur. Yeni Yol yaşayış yerində də bu tip qablar alt təbəqədən tapılmış və üzəri hislənmişdir [6, s. 41]. Qəhvəyi və qara rəngli keramika nümunələrinə Xələc yaşayış yerində də rast gəlinmişdir [27, s. 63-78]. Bu abidədə qəhvəyi rənglilərin boyalıları da aşkar olunmuşdur [27, foto 70]. Qəhvəyi, yaxud şabalıdı rəngli keramika Muğan abidələrində də tapılmışdır.

Şəkil 5. Tumbultəpə yaşayış yerinin keramikası.

Keramika məmulatının funksional xüsusiyyətləri. Ağız kənarı dəşiklərlə əhatələnmiş keramika məmulatının istifadə olunması ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Bu fikirlər

arasında qabların pendir süzgəci (*Cheese Pot*) ocaq (*mangaly*), çörək bişirmə qabı (*Baking Pan*), tava (*Cooking Pot*) və ələk kimi istifadə olunduğu vardır [18, p. 141; 16, p. 319; 5, s. 1]. Bəzi tədqiqatçılar bu tip qablardan pendir hazırlamaq üçün istifadə olunması fikrinə qarşı çıxaraq onların çörək bişirmək məqsədi ilə istifadə edildiyini söyləmiş və bunu öz hazırladıkları qablarda tətbiq etmişlər [13, p. 499-505]. Bəzi tədqiqatçılar isə bu tip qablardan ərzaq məhsullarının saxlanması, ağız kənarındaki dəşiklərin qabın ağzını örtən parçanın bərkidilməsi üçün gərək olduğunu söyləmişlər [25, p. 242; 26, fig. 68 c]. Qeyd edək ki, pendir hazırlanması üçün süzgəc tipli qablar daha uyğundur və belə qablar Son Eneolit abidələrindən məlumdur. Bu tip qabların ağız kənarı düz olmadığından ələk kimi istifadə edilməsi əlverişli deyil. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu qabların bəzisinin xaricdən çox hislənməsi, bəzilərinin isə səthinin aşınması onların mətbəx qabları kimi istifadə olunduğunu göstərir. Etnoqrafik araşdırmalar göstərir ki, ağzının kənarı dəşikli qablar yemək bişirilərkən buxarın çıxması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Belə hesab edirik ki, bu qabların bəzisi mətbəx qabları kimi yemək bişirilməsində, bəziləri isə, ehtimal ki, süd məhsullarının hazırlanmasında istifadə olunmuşdur.

Sioni tipli keramika. Bu tip keramika 1975-ci ildə Gürcüstanda aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində 32 kv.m. sahədə öyrənilmişdir. M.Menadbe və T.Kiquradze bu tip keramikanı Sioni mədəniyyətinə aid etmişdir. T.Kiquradze və A.Saqonanın fikrinə görə, Cənubi Qafqazın Berikldeebi, Texut, Qinçi, Çopi, Delisi, Şərqi Anadoluda Sos yaşayış yerlərinin keramikası mika, qum, kvars qarışığından hazırlanmışdır [17, p. 48]. Bu tip keramikada saman və obsidian qarışığı da istifadə olunmuş, lakin çox populyar olmamışdır. Sioni keramikasının əksəriyyəti üçün xaricdən, bəzən isə içəridən daraqlama, ağız kənarının çərtmələrlə naxışlanması xarakterikdir [10, c. 115]. Yumurtagövdəli, düz boğazlı, ağzının kənarı xaricə qatlanmış şişgövdəli və yastı oturaclaqlı qablar Sioni üçün xarakterik hesab edilir [17, p. 49]. Araşdırmalar göstərir ki, Sioni keramikasından fərqli olaraq Naxçıvan abidələrindən aşkar olunan ağız kənarı dəşikli və qulaqçıqşəkili qulpları olan qablar cilasızdır və qeyd etdiyimiz kimi onların xarici səthi hislə örtülmüşdür. Qısaca desək, “*Sioni keramikası*” üçün standart olan dalğavari və qravürlənmiş ağız kənarları Tumbultəpədə və Naxçıvanın digər abidələrində azlıq təşkil edir.

Xronologiya. Bu tip keramikanın ən qədim nümunələri Cənubi Qafqazda Azərbaycan abidələrindən aşkar olunmuşdur. Menteştəpədən tapılan bu tip keramika e. ə. V minilliyin birinci yarısına, e. ə. 4800-4600-cü illərə aid edilir [19, p. 97-98, fig. 142]. M.Menadbe və T. Kiquradze Sioninin xarici səthi daraqlanmış keramikasını e. ə. IV minilliyin ortaları ilə tarixləndirilən Əliköməktəpənin üst təbəqəsi, III Keçili yaşayış yerləri ilə müqayisə etmişdir [10, c. 116-117]. M.Menadbe və T.Kiquradze Sioni tipli abidələri e. ə. V minilliyin sonu və e. ə. IV minilliyin əvvəli ilə tarixləndirmişdir [10, c. 116-117]. Bu tip keramikanın yayıldığı abidələrin tarixi Naxçıvanda karbon analizlərlə daha yaxşı öyrənilmişdir. Ovçulartəpə yaşayış yerinin bu tip qabların tapıldığı birinci təbəqəsi e. ə. 4350-4250 [1, s. 12], Zirincli e. ə. 4200-3700 [3, s. 122], Şorsu e. ə. 3910-3870 [5, s. 7] illərə aid edilmişdir Tumbultəpədə bir nümunə e. ə. 3990-3793, digəri isə 4267-4045-ci ili göstərmişdir (cədvəl 1).

Bu tip keramika məmulatının aşkar olunduğu yaşayış yerləri başlıca olaraq qışlaq və yaylaq maldarlığı üçün əlverişli olan mövqələrdə salınmışdır. Zirincli, Şorsu, Yeni Yol və Tumbultəpədə mədəni təbəqənin az yığılması bu yaşayış yerlərində həyatın mövsümi xarakter daşdığını göstərir. Deyə bilərik ki, bu yaşayış yerlərinin əhalisi köçmə maldarlıqla məşğul olmuşdur.

Cədvəl

Son Eneolit abidələrindən götürülən karbon nümunələrinin analizinin nəticəsi

	<i>Sampl ID</i>	<i>Sample</i>	<i>Radiocarbon Age [BP]</i>	$\delta^{13}C$ [‰]	<i>Date BC [95,4%]</i>
1	Dəyirman Yeri	LTL14886A	5011 ± 45	-26.4 ± 0.3	3946-3701 BC
2	Yeni yol	LTL14894A	5063 ± 45	-22.1 ± 0.5	3965-3761 BC
3	Yeni yol	LTL14895A	4853 ± 45	-17.1 ± 0.4	3712-3622 BC
4	Sərin Bulaq	LTL14892A	4953 ± 40	-20.7 ± 0.4	3902-3880 BC
5	Şorsu	LTL14063A	4945 ± 45	-27.7 ± 0.5	3910-3870 BC
6	Ovçular Təpə	LTL3881A	5257 ± 45	-27.2 ± 0.2	4230-3980 BC
7	Ovçular Təpə	LTL3882A	5393 ± 35	-26.4 ± 0.1	4330-4230 BC
8	Tumbultəpə	LTL33237	5115 ± 45	-16.2 ± 0.6	3990-3793 BC
9	Tumbultəpə	LTL33238	5340 ± 45	-17.9 ± 0.5	4267-4045 BC

Tədqiqatlar göstərir ki, bu tip keramika yerli ənənələr əsasında inkişaf etmiş və yeni xüsusiyyətlər qazanmışdır. Cənubi Qafqazın mərkəzi və cənubunda yayılan saman qarışıq keramikanı Sioni keramikası adlandırmaq, fikrimizcə, doğru deyildir. Son Eneolit dövrünə aid bir qrup keramikanın bəzi xüsusiyyətlərinə görə Sioni keramikası ilə bənzər olmasına baxmayaraq, bu tip keramika Son Eneolit mədəniyyətinin tərkib hissəsi olmuşdur. Belə hesab edirik ki, keramika məmulatının bu cür müxtəlifliyinin səbəbi onların funksional təyinatı ilə bağlıdır. Tədqiqat göstərir ki, Tumbultəpə, Ovçular təpə, Zirinclik, Şorsu və Yeni yol kimi yaşayış yerlərində bu qrupa daxil olan qablar mətbəx qabları kimi istifadə olunmuşdur. Bir çox tədqiqatçılar həmin tip qabları *manqali* (ocaq) adlandırmışdır ki, bu da onların mətbəx qabları kimi istifadə edildiyini göstərir. Bu qablarının funksiyası ilə bağlı araşdırmaçılar müxtəlif fikirlər söyləsə də ümumi olaraq onların mətbəx qabları kimi istifadə olunduğunu qəbul etmişlər. Tədqiqatçılar tərəfindən “*kobud keramika*” adlandırılan bu tip qaba keramikanın idxal malı olaraq Cənubi Qafqazın müxtəlif regionlarına yayıldığını demək mümkün deyil. Cənubi Qafqazdakı Son Eneolit abidələrinin bir qrupunu Sioni-Çopi-Qinçi mədəniyyəti adlandırmaq mümkün olsa belə, bunu bütün Cənubi Qafqaz abidələrinə aid etmək, fikrimizə görə, doğru deyildir. Qeyd edək ki, ayrı-ayrı dövrlərdə və müxtəlif xarakterli abidələrdə yayılmış bu tip keramika yerli xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Bu isə onların vahid bir mərkəzdən yayılmadığını sübut edir. Araşdırmalar bu tip keramika məmulatının insanların sosial-iqtisadi və təsərrüfat həyatı ilə bağlı olduğunu göstərir. Kür-Araz keramikasına gəldikdə isə bu tip keramikanın Son Eneolit dövründən başlayaraq formalaşması tamamilə mümkündür və onun araşdırılması ayrıca tədqiqat mövzudur.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V., Chaterine M., Aşurov S. Ovçular təpəsi. Bakı: Elm, 2010, 156 s.
2. Baxşəliyev V.B. Zirincli Eneolit dövrünə aid yaşayış yerlərindən biridir // Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, 2012, № 1, s. 68-72.
3. Baxşəliyev V. Naxçıvan arxeologiyası yeni tapıntılar işığında. Naxçıvan: Əcəmi, 2022, 372 s.
4. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Rzayeva R. Yeni Yol yaşayış yerində arxeoloji araşdırmalar // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Sosial elmlər seriyası, 2017, № 1, s. 49-56.

5. Emre E. MÖ 5. ve 4. Bin yıl Nahçıvan Mangaly Kapları. Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 2017, 310 s.
6. Kuliyeva Z., Bahşeliyev V. Nahçıvan'ın Kalkolitik Çağ Kültürü (Azerbaycan) // TUBA-AR, 2018, № 23, s. 29-52.
7. Özfirat A., Marro C. 2004 Yılı Van, Ağrı ve İqdır İlleri Yüzey Araştırması // Türk Arkeoloji ve Etnografi Dergisi, 2007, № 7, s. 1-20.
8. Археология Венгрии (Каменный век) / Отв. ред.: В.С.Титов, И.Эрдели, М.Габори. Москва: Наука, 1980, 420 с.
9. Бахшалиев Э.В., Бахшалиев В.Б. Неолитический слой поселения Нахчыван Тепе // Российская археология, 2021, № 2, с. 187-197.
10. Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века. Москва: Наука, 1975, 478 с.
11. Менадбе М., Кигурадзе Т. Археологические памятники села Сиони. Тбилиси: Мецниереба, 1981, 142 с.
12. Abedi A., Khatib, Shahidi H., Chataigner Ch., Niknami K., Eskandari N., Kazempour M., Pirmohammadi A., Hoseinzadeh J., Ebrahimi Gh. Excavation at Kul Tepe of (Jolfa), North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report // Ancient Near Eastern Studies, 2014, No. 51, pp. 33-165.
13. Badalyan R., Harutyunyan A., Chataigner Ch., Le Mort F., Brochier J., Balasescu A., Radu V., Hovsepyan R. The Settlement of Akhnashen-Khatunarkh, A Neolithic Site in the Ararat Plain (Armenia): Excavation Results 2004-2009 // TUBA-AR, 2010, No. 13. pp. 185-218.
14. Derin Z., Caymaz T. The Chalcolithic period at Yeşilova Höyük / Communities in transition the Circum Aegean area during the 5 th and 4th millennia BC / Edited by Soren Dietz, Fanis Mavridis, Žarko Tanosic and Turan Takaoğlu. Oxford, 2017, pp. 499-505.
15. Camps G., Rostan E. Les poteries a perforations en ligne a proposdu facies terrinien du Chalcolithique corse // Bulletin de la Societe Prehistorique française, 1982, c. 79, No. 8, pp. 240-249.
16. Esin U. The relief decorations on the Prehistoric pottery of Tülintepe in Eastern Anatolia / Between the Rivers and over the Mountains / Edited by M.Frangipane, H.Hauptmann, M.Liverani, P.Matthiae, M.Mellink. Roma: Università di Roma "La Sapienza", 1993, pp. 105-122.
17. Gülçür S., Marro C. The view from the north: comparative analysis of the Chalcolithic pottery assemblages from Norşuntepe and Ovçular Tepesi / After the Ubaid: Interpreting Change from the Caucasus to Mesopotamia at the Dawn of Urban Civilization (4500-3500 BC). Paris, 2012, pp. 305-352.
18. Kiguradze T., Sagona A. Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond / Edited by A.T.Smith and K.Rubinson. 2003, pp. 38-94.
19. Heidenreich R. Vorgeschichtliches in der Stadt Samos. Die Funde // Athenische Mitteilungen 1935-36, No. 60-61, s. 125-201.
20. Lyonnet B., Guliyev F., Helwing B., Aliyev T., Hansen S., Mirtskhulava G. Ancient Kura 2010–2011: The first two seasons of joint field work in the Southern Caucasus // AMIT, 2012, No. 44, pp. 1-190.
21. Marro C., Özfirat A. Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Third preliminary Report: the Dogubeyazit region // Anatolia Antiqua, Paris, 2005, c.13, pp. 319-356.

22. Maziar S. Excavations at Kohne Pasgah Tepesi, the Araxes Valley, the Northwest Iran: First Preliminary Report // ANES, 2010, No. 47, pp. 165-193.
23. Nowicki K. Final Neolithic Crete and the Southeast Aegean, De Gruyter, Germany, Berlin, 2014, 412 p.
24. Palumbi G. A Preliminary Analysis on the Prehistoric Pottery from Aratashen (Armenia) / Les Cultures du Caucase (VI-IIIème millénaires avant notre ère). Leurs Relations avec le Proche-Orient / Sous la direction Bertille Lyonnet. Paris: CNRS Editions, 2007, pp. 63-76.
25. Palumbi G.A. The Role Of Pastoral Communities Of The Upper Euphrates Region In The Expansion Of The Kura-Araxes Culture / International Symposium On East Anatolia South Caucasus Cultures, Proceedings 1, 2015.
26. Sampson A. The Neolithic of the Dodecanese and Aegean Neolithic // The Annual of the British School at Athens, 1984, No.79, pp. 239-247.
27. Sampson A. The Neolithic Settlement at Yali, Nissiros. Athens: Euboiki Arxaiothilos Etaireia, 1988. 280 p.
28. Seyidov A, Baxşəliyev V., Mahmudova V. Xələc. Bakı: Elm, 2010, 216 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: velibahshaliyev@mail.ru

Veli Bakhshaliyev

FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF SOME CERAMIC SPECIMENS FROM THE LATE CHALCOLITHIC PERIOD

Studies indicate that groups of Late Chalcolithic ceramics, despite being similar to Sioni ceramics in some features, are similar to Sioni ceramics in some of their characteristics. However, research shows that this type of ceramics was a part of the Late Chalcolithic culture. We believe that the reason for such diversity of ceramics is related to their functional purpose. The research indicates that the wares included in this group were used as kitchen utensils in settlements such as Tumbul Tepe, Ovçular Tepe, Zirincli, Şorsu and Yeni Yol. It should be noted that this type of ceramics, distributed in different periods and monuments of different characteristics, differs from each other due to local characteristics. This proves that they do not spread from one center.

Keyword: *Azerbaijan, Late Chalcolithic, Sioni Culture, Nakhchivan, ceramic.*

Вели Бахшалиев

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ОБРАЗЦОВ КЕРАМИКИ ЭПОХИ ПОЗДНЕГО ЭНЕОЛИТА

Исследования показывают, что несмотря на близость к керамике Сиони, определенная группа керамики по некоторым своим характеристикам является неотъемлемой частью культуры позднего энеолита. Мы предполагаем, что причина такого разнообразия керамических изделий связана с их функциональным назначением. Исследования

показывают, что сосуды, входящие в эту группу, использовались в качестве кухонной посуды в таких поселениях, как Тумбултепе, Овчулартепе, Зириджли, Шорсу и Ени йол. Следует отметить, что этот тип керамики, распространенный в разные периоды и в различных памятниках, отличается друг от друга местными особенностями. Это показывает, что они не распространялись из одного центра. Исследования показывают, что этот тип сосудов связан с социально-экономической и хозяйственной жизнью людей.

Ключевые слова: *Азербайджан, поздний энеолит, культура Сиони, Нахчыван, керамика.*

Daхilolma tarixi: İlk variant 23.09.2024
Son variant 17.10.2024